

Treballs de la Societat Catalana de Geografia, núm. 76, desembre 2013, p. 129-154
ISSN: 1133-2190 (ed. impresa); 2014-0037 (ed. digital)
URL: <http://revistes.iec.cat/index.php/TSCG>
DOI: 10.2436/20.3002.01.42

Del territori al canelobre. Sobre la decisiva transformació de Catalunya: 1550-1714¹

Albert Garcia Espuche

Resum

El text presenta la síntesi d'una llarga recerca que ha mantingut un fil conductor clar: entendre la societat catalana del període 1550-1714, a totes les escales possibles d'aproximació, i a través de l'estudi de les bases estructurals del país, de la seva economia, de l'espai territorial i urbà, i dels elements essencials de la vida cultural i quotidiana. Alguns elements metodològics hi han resultat fonamentals: la importància donada a l'estudi de la variable espai; l'interès a abordar al mateix temps les dimensions macrohistòrica i microhistòrica; la voluntat d'estudiar el major nombre possible de casos particulars; la insistència a utilitzar fonts molt diverses. El resultat fonamental de la recerca ha estat demostrar la falsedat del tòpic d'una societat catalana en decadència en el període 1550-1714; per fer-ho, calia abordar l'estudi en el si d'una anàlisi alhora global i detallada d'aquella societat.

Paraules clau: Catalunya, Barcelona, economia, territori, ciutat, vida quotidiana.

Resumen: *Del territorio al candelabro. Sobre la decisiva transformación de Cataluña: 1550-1714*

El texto presenta la síntesis de una larga investigación que ha mantenido un hilo conductor claro: entender la sociedad catalana del período 1550-1714, a todas las escalas posibles de aproximación, y a través del estudio de las bases estructurales del país, de su economía, del espacio territorial y urbano, y de los elementos esenciales de la vida cultural y cotidiana. Algunos elementos metodológicos han resultado fundamentales: la importancia otorgada al estudio de la variable espacial; el interés en abordar al mismo tiempo las dimensiones macrohistórica y microhistórica; la voluntad de estudiar el mayor número posible de casos particulares; la insistencia en utilizar fuentes muy diversas. El resultado fundamental de la investigación ha sido demostrar la falsedad del tópico de una sociedad catalana en decadencia en el período 1550-1714; para hacerlo, hacía falta abor-

1. La conferència d'Albert Garcia Espuche va ser llegida –per indisposició del conferenciant– a la Societat Catalana de Geografia, l'11 de juny de 2013.

dar el estudio en el seno de un análisis al mismo tiempo global y detallado de aquella sociedad.

Palabras clave: Cataluña, Barcelona, economía, territorio, ciudad, vida cotidiana.

Abstract: *From the territory to the chandelier. The transformation of Catalonia: 1550-1714*

This text is a synthesis of a larger research about the transformation of Catalan Society in the period 1550-1714, from all possible scales and through an exhaustive analysis of the structural basis of the country: economy, territorial and urban space, and other aspects of cultural and daily life. Some methodological approaches should be noticed: the importance of the analysis of spatial variables, the use of a macro and micro historical dimension, the use of the maximum number of particular cases, and the use of diverse sources of information. The final and fundamental findings of this research are to disagree with the false idea that Catalan Society was decadent in the period 1550-1714.

Keywords: Catalonia, Barcelona, economy, territory, city, daily life.

* * *

1. Recorregut de recerca

En els últims trenta-tres anys he pogut abordar una recerca d'història de Catalunya i de Barcelona que, traçada en les seves línies generals des de l'inici, ha mantingut un fil conductor clar: entendre la societat catalana del període 1550-1714, a totes les escales d'aproximació, i a través de l'estudi de les bases estructurals del país, de la seva economia, de l'espai territorial i urbà, i dels elements essencials de la vida cultural i quotidiana.

Alguns elements metodològics han guiat aquesta recerca. En primer lloc, la importància donada a l'estudi de la variable espai: tot allò que passa, succeeix de diferent manera en punts diferents de l'espai, i convé tenir en compte aquest fet tant com a eina de recerca com en la seva resolució. En segon lloc, l'interès d'abordar al mateix temps les dimensions macrohistòrica i microhistòrica: si és evident que cal entendre el *bosc* per no quedar perdut en el detall dels *arbres*, és igualment cert que, sense analitzar i entendre els *arbres*, no es pot comprendre el *bosc*. En tercer lloc, la voluntat d'estudiar el major nombre possible de casos particulars, en un treball de "microhistòria massiva": ajuda molt, per arribar al global, haver estudiat una part molt gran dels casos particulars. Finalment, la insistència a utilitzar fonts molt diverses, normalment no usades en una mateixa recerca: la documentació (historiadors), els jaciments arqueològics (arqueòlegs), els objectes (historiadors de l'art, conservadors de museus).

En aquest recorregut, que s'ha recolzat en l'estudi de més d'un milió dos-

cents mil documents, en bona part notarial, d'una vintena de ciutats, sobretot Barcelona, ha estat fonamental intentar donar resposta a preguntes que no són secundàries. Cal saber explicar, per exemple, que centenars de joves europeus es desplaçessin a Barcelona, al final del segle XVI, a aprendre l'ofici d'argenter; que un pescador, membre per tant d'un ofici situat en un nivell socioeconòmic baix, tingués a casa seva una arpa, dues guitarres i un guitarró; que un mariner disposés d'una raqueta per jugar al joc de la pilota; que un teixidor de lli toqués el violí i formés part d'una companyia de músics; que un ferrer d'animals pogués actuar com a cap de dansa davant d'un virrei.

Aquests fets no encaixen amb el fals tòpic d'una societat catalana en decadència en el període 1550-1714, i només es poden entendre en el si d'una anàlisi alhora global i detallada d'aquella societat.

2. Coneixement del període i objectius

Cal ser conscients que les innombrables informacions de tota mena disponibles per al període no eviten l'existència de força àmbits de desconeixement. L'estudi de la producció i consum de tabac, per exemple, ho deixa ben patent.

Els anys vuitanta del segle XVII, els destacats adroguers barcelonins Francesc i Marià Duran van fer venir experts valencians en manipulació de tabac: els Bernique. L'any 1684, van crear una companyia, amb durada de dos anys, amb els germans Onofre i Josep Bernique, per tal de negociar i contractar tabac de pols. Segons l'acord signat, els Duran donarien els tabacs plantats a Santa Perpètua de la Mogoda, farien venir dues botes de tabac de fulla d'Anglaterra "per la fabrica" i aportarien el molí per picar el tabac; mentre que els Bernique ensenyarien a Francesc i Marià Duran tot allò que sabien sobre la fabricació de tabac. El 1687, el botiguer de teles Pere Vilella i el negociant de València Vicenç Bernique tenien parada una botiga al carrer de Montcada, dita la botiga del Lleó, que el primer va vendre al segon. L'any 1689, l'adroguer Josep Duran i l'aragonès Gregori Reilló van obtenir l'exclusiva per sembrar tabac a tot Catalunya, durant deu anys.

De no gaire anys després és una anècdota molt reveladora. Com sabem, Felip V posà setge a Barcelona els mesos d'abril i maig de 1706, i l'acció militar va acabar en un total fracàs, ja que l'arribada de la flota aliada provocà la fugida precipitada del mariscal René de Froulay, comte de Tessé, comandant dels assetjants. Ja de retorn a França i en una festa, el mariscal demanà rapé a una dama que en consumia, i aquesta, ostensiblement, va rebutjar donar-li i li contestà: "aquest tabac és massa fort per vos; es diu Barcelona". La senyora volia dir que el tabac anomenat *Barcelona* era tan fort i tan fora de les capacitats de fumador del mariscal, com ho havia estat per dit militar la possibilitat d'expugnar la capital catalana. Constatem, doncs, que era ja molt conegut i apreciat un tabac fet a la ciutat i anomenat *tabac Barcelona*. Tot havia anat molt

ràpid i a la manera catalana del període: aprenent les tècniques dels qui tenien experiència i tractant de millorar la feina apresada d'ells.

És igualment clarificador saber que a la famosa botiga del perfumista Charles Lillie, de Londres, es venia també, a l'inici del segle XVIII, el *tabac Barcelona*. En un full de publicitat de la botiga hi figura el *tabac Barcelona*: s'havia passat d'importar tabac en fulla d'Anglaterra, a vendre a Londres tabacs elaborats a Barcelona.

Més endavant, l'any 1732, en una ciutat tan allunyada de la capital catalana com ara Boston, es va incloure la recepta del *tabac Barcelona* en el llibre *The country housewife and lady's director in the management of a house, and the delights and profits of a farm*. S'hi explica "la manera de fer el famós tabac Barcelona, tal com es va fer al Lleó a Barcelona". I també s'hi indica la manera de fer tabac de taronja, fabricat assíduament a la botiga del Lleó i que constava, igualment, a la publicitat de Charles Lillie.

Des de la iniciativa dels Duran per aprendre a manipular i fer tabacs (1684), fins a l'èxit internacional del famós *tabac Barcelona* (com a molt tard el 1706) no van passar gaires anys. S'havia après molt ràpid, i s'havia esdevingut punters ben aviat. Quelcom semblant havia passat en el camp del tèxtil, amb els "espies industrials" enviats per Narcís Feliu de la Penya a diversos països, sobretot per aprendre les tècniques per fer mitges de teler. El cas del tabac va ser encara més rellevant, però, ja que no existia l'experiència prèvia i la tradició que sí que tenia el tèxtil català. En el cas del *tabac Barcelona* es va passar, en pocs anys, de l'aprenentatge a la fama.

A més de l'interès enorme del cas concret del tabac, cal fer una reflexió pertinent: és sorprenent, i al·lisonador, que aquest famós *tabac Barcelona* no hagi deixat cap rastre a la documentació catalana, sense parlar de la petjada, absolutament nul·la, a la memòria col·lectiva. És raonable, davant d'això, fer-se una pregunta: quines altres coses importants no sabem sobre la Barcelona i la Catalunya del període, malgrat els esforços de recerca de molts historiadors?

En tot cas, l'objectiu principal del llarg recorregut de recerca ha estat mostrar que el període 1550-1714 no va ser una etapa de decadència, sinó un temps de canvis decisius, una molt notable transformació territorial, econòmica, social i cultural que van permetre al país entrar de ple en la modernitat i posar unes bases molt sòlides pel futur.

Ha calgut abordar la realitat complexa d'aquella etapa històrica a diferents escales d'aproximació: el territori i el sistema de ciutats; la ciutat i la seva diversitat per barris; la botiga, la casa, la família i els objectes. I això en el convenciment de que dites escales resulten inseparables a l'hora d'entendre en profunditat aquella societat.

3. L'escala del territori

3.1. El model econòmic abans de 1550

Abans de 1550, el territori català presentava una distribució dels nuclis de població que era el producte complex d'una història en què les relacions amb la capital no resultaven decisives. Els pesos del conjunt "urbà" estaven àmpliament repartits en el país. Poblacions que demogràficament se situaven entre les primeres quedaven apartades de la capital: Castelló d'Empúries ocupava el desè lloc a la jerarquia, Puigcerdà el dotzè, Ulldecona el dinovè. Aquesta distribució dels nuclis més destacats, en alguns casos molt allunyats de la costa i de l'única ciutat realment important, Barcelona, indica uns graus d'aïllament considerables, una forma d'ocupar el territori i d'explotar els seus recursos basada en una autonomia notable de les diferents comarques i de les seves principals poblacions.

Aquest model econòmic territorial no es basava ni en la creació d'un volum important d'excedents, a part de Barcelona, ni en la multiplicació dels intercanvis dins del propi territori i amb la capital. En paral·lel a aquesta debilitat dels intercanvis, es produïa una notable autonomia en l'exportació dels diversos excedents comarcals. El conjunt de ciutats i de petits territoris tenia accés al comerç exterior a través de nombrosos ports, amb un funcionament autònom que no utilitzava ni necessàriament ni principalment el de Barcelona. Les comunicacions terrestres es basaven en una única ruta principal propera al mar que, bifurcant-se, connectava Barcelona i la costa catalana amb França, Aragó i València. Les vies perpendiculars a aquesta s'utilitzaven poc i el territori interior quedava sensiblement marginat.

Tant des del punt de vista de la distribució dels pesos demogràfics i econòmics en el territori, com des dels graus de relació entre les diferents comarques i nuclis urbans, Catalunya era, abans de 1550, un país amb graus d'interconnexió i d'integració notablement baixos.

3.2. Canvis territorials i econòmics

En el període entre 1550 i 1640, es van transformar les relacions de Barcelona amb el territori català. Es va produir una redistribució de les activitats productives, des de la capital cap als nuclis relativament propers a ella, un augment dels vincles i dels intercanvis en bona part del país i un millor aprofitament dels recursos i capacitats de tot el conjunt. En aquest procés es va reforçar el mercat interior i es propicià una nova manera d'abordar les relacions comercials amb l'exterior, amb un clar impuls de les exportacions dirigides a Sevilla i Cadis, per un costat, i a la Castella interior, per un altre.

Jan De Vries afirma, respecte del conjunt d'Europa, que "l'estructura urbana autàrquica de l'edat mitjana no podia servir com a suport urbà d'una socie-

tat comercial i industrial”, i senyala que fou durant el segle XVII quan es va produir la crisi urbana que donà lloc a les transformacions decisives: “el període decisiu fou la primera meitat del segle XVII”. A Catalunya, aquesta etapa de canvi urbà i territorial, en què es va produir la descentralització de la producció cap a àrees rurals comandades per petites poblacions vinculades en un sistema eficaç a Barcelona, va tenir lloc entre 1550 i 1640, i estava ja àmpliament consolidada cap a 1600. Aquest va ser el període en què es va donar la solució de continuïtat entre el teixit urbà preindustrial, dispers i ineficaç, i el teixit urbà modern, cohesionat en forma de sistema.

El procés de canvi a escala regional, similar al que De Vries postula a escala europea, va tenir lloc a Catalunya de forma precoç. En el moment en què la nova estructura urbana europea va ser conformada per les necessitats d’una economia comercial i passà a ser dominada per centres mercantils en competència, com explica De Vries, Barcelona ja havia consolidat la seva pròpia regió com un espai geogràfic ben articulat i eficaç des del punt de vista del sistema urbà. S’havia construït, en el període decisiu entre 1550 i 1640, un país sòlidament preparat per el futur.

3.2.1. Canvi demogràfic

El fet clau en la transformació territorial i econòmica catalana entre 1550 i 1640 va ser el clar ascens en la jerarquia urbana dels nuclis propers a Barcelona, i el paral·lel descens dels allunyats. Un fenomen lligat a la descentralització industrial abans citada i a la més eficaç organització econòmica del país.

Pierre Vilar va fer notar que tots els textos escrits entre el segle XIV i el XVI insistien en el despoblament català i que, després de 1600, els redactats pels comentadors de la decadència castellana van posar de relleu la caiguda demogràfica de Castella, mentre que el Principat esdevenia llegendàriament poblat. Els testimonis a Catalunya també ressaltaven la densitat de població, però indicaven quelcom que resulta encara més significatiu: la *densitat urbana*. “De manera que toda Cathaluña parece ser una sola ciudad”, escrivia el pare Diago a la seva *Descripción de Cataluña* de 1605; “toda ella parece una sola población porque apenas hay distancia notable sin ella”, afirmava Esteban de Corbera en el seu text *Cataluña ilustrada...* de 1632; “apenas hay legua sin lugar [...] que toda Cathaluña es una ciudad continuada”, assegurava Manuel Marcillo el 1685, a la seva *Crisis de Cataluña*.

No tot Catalunya, en realitat, sinó una zona concreta i àmplia podia donar aquesta sensació de ser *una sola ciutat*, i aquesta era l’àrea extensa que podem anomenar “corona territorial barcelonina” (Barcelonès, Maresme, Vallès, Baix Llobregat, Osona, Anoia, Bages, Penedès, Garraf), on van créixer els nuclis urbans. Les xifres de densitats de població que Pierre Vilar dona per a Castella i Catalunya el 1553 són de 26 i 12’1 habitants per quilòmetre quadrat respectivament. Si analitzem les densitats per la Catalunya de dita corona territorial

barcelonina, la densitat resulta ser d'11 hab./km² el 1553 i de 22'2 el 1702 i, segurament, devia ser més alta encara el 1640 i el 1600. És a dir, des del punt de vista de la densitat, la corona territorial barcelonina tenia ja, a l'inici del segle XVII, una *massa crítica* demogràfica comparable a la castellana i, sens dubte, Catalunya estava millor organitzada territorialment. Allò que trasllueixen les afirmacions dels homes del segle XVII és l'existència d'un territori català prou sòlid des del punt de vista demogràfic i amb un sistema de ciutats prou articulat com per resultar eficaç des del punt de vista de l'economia.

3.2.2. Descentralització industrial

La descentralització d'activitats des de Barcelona a les poblacions de la seva corona territorial resultà essencial en els canvis que tingueren lloc a Catalunya entre 1550 i 1640. Per un costat, a la Ciutat Comtal va disminuir l'esforç en els primers passos dels processos industrials i aquest tipus d'activitat augmentà, per contra, a la corona de poblacions properes a Barcelona. Per un altre, a la capital van créixer els treballs vinculats a les etapes finals de la producció i a la comercialització. L'augment de població a les ciutats de la corona barcelonina va respondre en bona part a aquest canvi, en què va comptar molt l'aprofitament dels recursos materials i, sobretot, humans, amb una nova situació en què més població va quedar situada en llocs prou propers a Barcelona com per integrar-se amb eficàcia en un sistema econòmic global comandat per la capital.

Barcelona passà a ser, amb molta major intensitat, el centre director del territori català, en els punts privilegiats del qual es van anar creant situacions favorables per aprofitar l'impuls inicial, més dependent de la capital, i es van obtenir graus d'autonomia econòmica, a un nivell diferent, més elevat i complex, lluny dels graus d'autarquia que caracteritzaven l'economia catalana abans de 1550.

Alguns factors actuaren en el sentit de fer convenient i raonable econòmicament l'aprofitament de la mà d'obra i dels recursos de fora de Barcelona. L'encariment relatiu dels costos de producció, derivat en part de la superior quantia dels impostos municipals barcelonins i de la carestia de la mà d'obra a la Ciutat Comtal, dins d'una tònica general d'augment dels preus, va invitar a desplaçar fora de la capital una part dels processos productius.

Es van donar descentralitzacions i especialitzacions geogràfiques de la producció que implicaven sobretot els nuclis urbans i semiurbans de l'àmplia corona territorial barcelonina. Va tenir lloc una dispersió ordenada de les activitats en el territori català i un potencialment de Barcelona com a centre ben relacionat amb ell. La Ciutat Comtal, sumant trets vells i nous, va esdevenir centre de coordinació de les poblacions urbanes i semiurbanes que estructuraven el territori de la seva *corona*, i també centre mercantil i de serveis, i es va mantenir com a espai de producció en les fases finals d'algunes manufactures.

Cal subratllar que els canvis que es van produir van anar molt més enllà de la utilització conjuntural de la mà de obra relativament propera a Barcelona. Van suposar una reorganització general amb conseqüències de futur, en què el benefici no va redundar només en els interessos barcelonins, sinó que implicà el progrés de moltes poblacions i, sobretot, el millor funcionament global de l'economia catalana.

L'anàlisi de múltiples activitats productives, relacionades amb el cuir, el teixit, el vidre, el ferro, etc, permet constatar que, en paral·lel a la disminució de moltes d'elles a la capital, es donaren, entre 1550 i 1640, uns creixements d'activitat que tendiren a concentrar-se en àrees concretes del territori. A Catalunya es va produir un important grau d'especialització territorial marcat per la notable i nova activitat productiva que es va situar en un ampli triangle amb base centrada a Barcelona.

Les zones de creixement percentualment alt dels municipis es van concentrar, sobretot, en una molt àmplia zona al voltant de la ciutat de Vic i a l'àrea costera pròxima a Barcelona. La fortuna de la zona de Vic estava vinculada sobretot al creixement de la manufactura tèxtil, en una àrea protoindustrial que va ocupar el lloc de bona part de la indústria barcelonina. El creixement de la costa propera a Barcelona remetia a l'ús en augment, per part dels mercaderes barcelonins, de les barques i dels mariners de les poblacions del litoral pròxim a la capital, a la descentralització de la fabricació de les naus, a l'expansió vinícola de la franja compresa entre el mar i la primera cadena de muntanyes i a l'eclosió de la producció de vidre.

En la nova articulació del territori català, l'eix perpendicular al mar que portava des de la costa al Pirineu central va jugar un paper essencial. En bona part, els grans canvis en el territori es basaren en el potencialment de dit eix, que va articular el territori interior i es va sumar al tradicional, paral·lel a la costa.

L'especialització territorial va ser evident i suposà una modernització de l'economia catalana. Les zones agrícoles quedaren més clarament delimitades i especialitzades: les terres de ponent constituïen la reserva agrícola, la vinya es cultivava per primera vegada en àrees estratègiques i s'eliminava en altres que es dedicaven a activitats diferents. El tèxtil es va potenciar a zones que entraven fàcilment en contacte amb Barcelona i el mateix va passar amb les indústries del cuir o del cotó. L'especialització del ferro a l'àrea de Ripoll aprofità la creixent vitalitat de l'eix Ripoll-Vic-Barcelona i, al seu torn, el creixement paral·lel d'aquesta indústria a Manresa va utilitzar la fluïda relació de la capital del Bages amb la capital. Al voltant de l'eix de Vic van despuntar activitats como la del gel, impensables sense la creació prèvia dels fluxos comercials i de transport. El territori s'especialitzà, els intercanvis augmentaren, els cercles virtuoses de l'economia van proliferar.

3.2.3. Descentralització marinera

En el camp de la marineria es van produir, entre 1550 i 1640, dos fenòmens paral·lels de transformació. Per un costat, el viatge de cabotatge al voltant de la península Ibèrica va passar a ser el predominant després de 1550. Per un altre, i encara més important per afectar l'herència futura, van ser els mariners de la costa propera a Barcelona els qui van fer la gran majoria dels desplaçaments per mar gestats pel comerç barceloní.

L'activitat marinera de la ciutat (no la dels mariners barcelonins) va ser clarament major durant l'etapa 1550-1640 que en el període anterior (1500-1550). A més, el port mitjà dels vaixells de Barcelona i de la seva costa utilitzats pels viatges barcelonins augmentà des de 1550: en efecte, entre 1500 i 1550 fou d'uns 1.680 quintars, mentre que entre 1570 i 1610 va ser d'uns 2.050, un increment suficientment revelador.

El triomf del cabotatge llarg (fins a Cadis i Lisboa) es va inscriure en el canvi general de la situació a la Mediterrània, amb la disminució de les rutes llargues i el trasllat del pes econòmic cap a l'Atlàntic. En aquest context, Barcelona, recolzant-se en els mariners de la seva costa propera, optà en bona mesura per l'Atlàntic. Les arribades a Cadis i Sevilla denoten la relació amb Amèrica, i els viatges a Lisboa, que van suposar més d'una cinquena part del total dels desplaçaments i un terç de la càrrega total, assenyalaven el vincle amb el gran món portuguès.

Si és prou important el canvi d'orientació en el comerç marítim, interessa subratllar un altre fenomen d'àmplies repercussions estructurals en el futur: el procés de descentralització de l'activitat que va tenir com a epicentre Barcelona i el recolzament amb què va comptar la capital en el seu territori proper. Es va produir un augment decisiu de la participació dels mariners de dit litoral en els viatges de cabotatge llarg originats per comerciants barcelonins. Les poblacions que més incrementaren la seva participació en aquest transport van ser Arenys, Canet, Calella, Pineda, Mataró, Sitges, i també, encara que menys, Lloret, Vilanova, Sant Pol, Malgrat i Caldes, presentant correlacions evidents amb el seu ascens en la jerarquia urbana.

La segona meitat del segle XVI, per tant, va veure una sèrie de canvis que hem de relacionar entre si: descens de la marineria estrictament barcelonina, augment paral·lel dels mariners a les poblacions de la costa propera a la capital, transformacions en el tonatge de la flota d'aquestes localitats, nova orientació dels viatges portats a terme pels seus vaixells, que passaren del cabotatge curt i autònom a viatges relacionats amb el comerç barceloní. Va ser aquest, per tant, el període clau en què les poblacions de la costa propera a Barcelona a través, en un principi, de la participació en el comerç barceloní, van veure transformacions essencials que van tenir repercussions fonamentals en el futur.

Cap a 1600, algunes de les poblacions de la costa propera a Barcelona havien establert relacions noves i duradores amb tota la costa peninsular fins a Galícia, havien augmentat llur potència total de càrrega, progressat econòmicament a

través del comerç, i incrementat considerablement la seva capacitat en la fabricació de vaixells. Al final del període, aquestes poblacions quedaren molt millor situades en la jerarquia urbana catalana. Resultaren clau les transformacions menys conjunturals: a la llarga, el nou destí predominant dels viatges va comptar menys que el fet que s'hagués incrementat la potència dels mariners del litoral proper a Barcelona. Les poblacions que es van consolidar com a potents en la navegació de cabotatge entre 1550 i 1640 foren les que, a mitjan segle XVIII, reuniren el gruix de la flota mercant catalana.

3.2.4. Millora dels intercanvis

L'increment dels intercanvis, molt especialment entre Barcelona i les diferents poblacions de la seva corona territorial, va resultar essencial en la maduració del sistema urbà.

En una economia cada vegada més integrada, els comerciants de la capital i els de les poblacions pròximes aprofitaven al màxim els dos sentits dels recorreguts. Cap a Barcelona es portaven matèries primeres i productes semielaborats o totalment acabats, realitzats en bona part a la corona barcelonina: claus, ferro, gel, animals, teixits, pells adobades, mobles, etc; matèries i productes que eren distribuïts a Castella, València, Mallorca, Andalusia, nord d'Àfrica, Portugal, Itàlia, etc. Al seu torn, fins a les poblacions relativament properes a Barcelona arribaven matèries primeres importades, productes elaborats a la capital o mercaderies produïdes en el propi territori i redistribuïdes des de Barcelona, com ara el vi (que va deixar de produir-se en llocs com Osona en benefici de l'activitat tèxtil), sardines, bacallà, tonyina, pells per adobar, llana, espècies, cotó, cera, etc.

L'interès per condicionar els camins i les carreteres fou evident durant la segona meitat del segle XVI, en un moment en què començaren a proliferar les carretes i podien millorar, per tant, les condicions del transport. El desplaçament per terra de mercaderies es passà a realitzar a Catalunya amb una eficàcia indubtable: ho proven els transports ben difícils del gel i del vidre, fets amb una gran eficàcia. Els intercanvis, en tot cas, no es van poder fer millor només per la cura posada en camins i carreteres. Allò que realment va comptar fou la capacitat creixent dels agents del transport per circular pel territori i per transportar més mercaderies. Més que els camins i els instruments del transport, va resultar essencial la creació d'una base estructural, clau de cara al futur, establerta amb l'augment del nombre de traginers i de llogaters de mules, lenta però progressivament més capitalitzats.

Els creixements del nombre de traginers a poblacions com ara Vic o Manresa resultaren espectaculars. A Barcelona, en canvi, es va incrementar de forma clara el paper dels llogaters de mules. L'impuls d'aquest ofici va permetre organitzar viatges importants a distàncies llargues que superaven àmpliament els límits del Principat. Els traginers eren els encarregats de la comunicació entre totes les poblacions catalanes, mentre que els potents llogaters de mules de la capital asseguraven el transport cap a l'interior de la Península.

En definitiva, els transportistes catalans, més que els camins pels que circulaven, van aconseguir cosir densament el territori articulat per Barcelona i comunicar-lo amb punts clau pel comerç català. Tots ells van esdevenir protagonistes indiscutibles en la transformació econòmica catalana del període.

Convé subratllar que en el nou model els beneficiats no foren únicament els agents econòmics de Barcelona. Que es produïssin nombrosos desplaçaments de mercaders i negociants de la corona territorial barcelonina cap a la capital, per controlar els negocis vinculats a les ciutats d'origen, i que bona part dels agents econòmics que actuaven a les poblacions relativament properes a Barcelona tinguessin procurador a la Ciutat Comtal, mostra els cercles virtuoses que es produïren. La influència de Barcelona en el seu territori resultà molt forta, i ho fou també la del territori català més dinàmic sobre la capital.

3.3. Nous impulsos: l'aiguardent

Superada la guerra de Secessió (1640-1652) i la posterior crisi, es va produir a Catalunya una recuperació econòmica, ja molt evident des dels anys setanta, que es va fundar en les sòlides bases posades en el període anterior. A més, aquest recuperat creixement s'ajudà d'impulsos en nous terrenys de la producció i del comerç, i en el potencialment d'àmbits territorials fins aleshores poc integrats en els processos econòmics impulsats des de Barcelona. El cas de l'aiguardent proporciona el millor exemple.

L'aiguardent es produïa a Catalunya, especialment al Camp de Tarragona, des de feia temps, però fins a la segona meitat del segle XVII la destil·lació del vi fou una activitat menor. El primer impuls en la producció es va donar gràcies a les forces locals ajudades pel comerç barceloní i, arribats els anys vuitanta, va resultar crucial l'entrada decidida d'agents anglesos, holandesos i genovesos en la fabricació i la comercialització de l'aiguardent. Un pas decisiu que permetia una aportació major de capitals, una millor informació sobre les necessitats dels mercats nord-europeus i, sobretot, la creació d'una xarxa de relacions comercials que havia de resultar fonamental en el futur.

Cal tenir molt en compte el moment polític a Europa, clarament marcat per les noves coordenades de política econòmica imposades pel mercantilisme proteccionista del ministre francès Colbert. Seguint les seves directrius, concretaes entre 1664 i 1667, el mercat del país veí havia quedat tancat als comerciants holandesos i anglesos que, des del segle XVI, controlaven les rutes del nord de l'Atlàntic. Els mercaders d'aquests països es van veure obligats a prescindir del proveïdor francès i a posar els ulls en altres àrees, com ara Catalunya. Es trobaren solucions adequades als problemes plantejats i resultaren ser molts els avantatges de fabricar en el Principat aiguardent destinat a l'exportació. El millor port era el de Salou, el més proper a l'àrea de producció vinícola i d'aiguardent del Camp de Tarragona. El transport el proporcionaren els vaixells

anglesos i holandesos i, en menor mesura, polonesos, encara que, sovint, segons la conjuntura militar, es va requerir del concurs de la flota catalana de cabotatge que portava l'aiguardent fins a Cadis (o Lisboa), on era transvasat a vaixells del nord d'Europa. La xarxa comercial sobrepassava de llarg la capacitat dels productors locals i l'havien de crear agents econòmics més potents, els de Barcelona, amb el suport dels mercaders anglesos i holandesos, que tenien els contactes amb el nord d'Europa i, molt especialment amb Amsterdam, port clau en el comerç de l'aiguardent.

Com és evident, aquesta situació unia de manera estreta els interessos dels productors i comerciants catalans amb els dels mercaders anglesos i holandesos, i amb la flota comercial d'Holanda i, sobretot, d'Anglaterra. Cal subratllar, així, la importància de l'aiguardent en els vincles establerts entre l'economia catalana i la dels països que serien aliats de Catalunya durant la guerra de Successió.

La producció d'aiguardent en el Camp de Tarragona es va consolidar notablement a partir de 1690: funcionaren almenys divuit fassines a Reus i altres catorze a poblacions properes. En aquest context, el mercat europeu va tenir un pes fonamental, molt per sobre del colonial. El 64% de l'aiguardent produït s'exportava al nord d'Europa i, d'aquest, una tercera part anava destinat a Holanda.

No és estrany, doncs, que els anglesos i holandesos establerts a Catalunya tinguessin un paper molt destacat en aquest sector. La dècada dels noranta va suposar, a més, la incorporació decidida en aquesta activitat de destacats mercaders catalans, especialment dels establerts a Barcelona, seguint la línia que havien anat traçant els estrangers. Entre 1688 i 1696, el 70% de les ordres d'embarcament van provenir de Barcelona; i els comerciants barcelonins i els mercaders estrangers establerts a la ciutat foren responsables de més del 81% de les exportacions d'aiguardent.

Amb aquestes xifres, resulta evident que els agents econòmics barcelonins van tenir un paper important en la reactivació de l'economia del Camp de Tarragona. Aquesta partia, sens dubte, del treball previ dels productors locals, però per obtenir un gran creixement requeria de l'impuls extern, especialment en el terreny de la comercialització i l'exportació. La situació era prou semblant a la que, al final del segle XVI, s'havia produït en altres sectors i en àrees del territori més properes a Barcelona.

4. L'escala de la ciutat

4.1. Creixements físics urbans

Els creixements físics de les poblacions properes a Barcelona van tenir una importància fonamental en la consolidació estructural dels canvis econòmics produïts a Catalunya entre 1550 i 1640.

Mataró proporciona el millor exemple d'aquests creixements. La població va canviar notablement en iniciar-se la segona meitat del segle XVI. La realització d'una nova muralla, començada el 1570, implicà la concepció d'un autèntic projecte urbà d'extensió de la ciutat. L'expansió urbana entre 1570 i 1600 va ser fins i tot incontrolable des del punt de vista militar, ja que les noves cases desbordaren ràpidament el perímetre de les muralles que s'estaven edificant. Acabades aquestes, el 1600, la força urbanitzadora continuà encara durant unes dècades.

El cas de Mataró no va ser l'únic, ni de bon tros, entre les poblacions properes a Barcelona. A Manresa, entre 1553 i 1626, es van traçar carrers en espais lliures interiors, es van densificar àrees ja construïdes i es crearen petites extensions fora de les muralles; a Igualada, a finals del segle XVI i principis del XVII, es va produir una activitat constructiva a l'anomenat raval superior; a Sitges el raval es tancà amb muralles i es densificà durant les últimes dècades del segle XVI; a Terrassa es va superar el límit defensiu en el transcurs de l'últim terç de la centúria, i a Sabadell i Granollers al seu final; a Vilanova, a principis del segle XVII, desbordat el perímetre de la muralla que ja s'havia ampliat el 1557, es va estendre el recinte defensiu fins al mar i cap a ponent; a Calella es realitzaren nombrosos contractes emfitèutics per edificar solars des de principis de segle, però molt especialment a partir dels anys cinquanta; el mateix va passar a Sant Martí d'Arenys i Malgrat, almenys des dels anys seixanta, a Sant Celoni des dels setanta i a Santa Maria d'Arenys, Blanes i Pineda des dels vuitanta.

Així, en molts dels nuclis de la corona territorial barcelonina es va donar, en els anys que van fins a mitjans del segle XVII, una contradicció producte del creixement: s'ampliaren, modificaren i milloraren les muralles, però en paral·lel les mateixes poblacions van superar definitivament els límits defensius i van esdevenir "ciutats obertes". De tal manera que, a partir de l'inici del segle XVII, en algunes d'aquestes poblacions en creixement, l'expansió física es va poder efectuar ja sense la constricció de les barreres militars.

Convé valorar els efectes econòmics produïts, no ja per la decisiva redistribució dels pesos urbans en el territori, sinó pels propis creixements físics de les localitats en creixement. Propietaris de la terra, membres d'oficis de la construcció, negociants i petits inversors aprofitaren el creixement físic de les ciutats per treballar més, per especular i obtenir beneficis on abans resultava impossible fer-ho, per invertir amb seguretat, per moure, en suma, l'economia urbana. Aquests agents de la construcció de la ciutat, amb l'ajuda i de vegades el control dels municipis, van aconseguir també establir uns mecanismes i unes pràctiques urbanitzadores que es van aprendre i que van quedar com a herència pel futur. Les expansions urbanes, qualitativament importants, produïdes entre 1550 i 1640, crearen una base de tècniques i de mecanismes lligats al creixement urbà que s'aplicaren massivament quan, al final del segle XVII i, sobretot, durant el segle XVIII, les extensions foren més importants en quantitat.

4.2. Paper de Barcelona i transformació

4.2.1. El cas del vidre

El cas de la producció de vidre ens aporta un exemple extraordinari per il·lustrar la descentralització industrial que es va produir des de Barcelona a les poblacions de la seva corona territorial, en el període que va de 1550 a 1640.

El molt lloat vidre català de final del segle XVI i inicis del XVII, que s'exposava amb orgull cada primer d'any al Born, o plaça Major de Barcelona, no es produïa a la Ciutat Comtal. Entre 1550 i 1640, el nombre de vidriers passà a Barcelona de poc més d'una desena a quelcom més d'una vintena. Es tractava, però, de vidriers comerciants que, en tot cas, podien sumar valor al producte amb treballs d'acabat como el de gravar. Si els vidriers de Barcelona eren cada vegada més mercaders del seu sector, el vidre es fabricava a Mataró i la seva zona. Entre 1590 i 1610, van treballar en aquesta localitat més de seixanta vidriers i molts altres ho van fer a poblacions properes com ara Vilassar, Dosrius, Vallgorguina o Teià.

La producció realitzada fora de Barcelona, a Mataró i el seu entorn, pels *vidriers de forn*, la rebien o venien a la capital els *vidriers de botiga*, o *de llum*. Aquesta especialització doble fou impulsada pels vidriers barcelonins, que no tenien interès que s'establissin forns a Barcelona. Situar-los a Mataró tenia avantatges de menor cost de mà d'obra i de menys impostos, així com de proximitat a la fusta i a la sorra, combustible i matèria primera.

Les relacions entre Barcelona i Mataró s'establiren, doncs, seguint aquesta pauta: producció de vidre a l'àrea de Mataró, acabats a Barcelona i comercialització a (o des de) la capital. El vidre produït a la zona de Mataró des de la segona meitat del segle XVI es va destinar sobretot a l'exportació. El que no partia directament a l'interior de la Península, o que no es venia a Barcelona, era exportat via marítima per companyies mixtes formades per comerciants i vidriers barcelonins i de Mataró. El seu destí era el nord d'Àfrica, França i, sobretot, Cadis i Sevilla, on gràcies a la seva qualitat podia passar per venecià, des d'on seguia el camí d'Amèrica i d'altres llocs.

A través de l'exportació del vidre, els mataronins van assolir graus creixents d'iniciativa, establiren contactes sòlids a les diverses poblacions de la costa peninsular i obriren portes al comerç amb l'interior de la Península. Sens dubte, l'expansió de la vidrieria de Mataró, consolidada al final del segle XVI, continuà tenint un pes molt important després. No per casualitat, la primera població d'Espanya a fabricar vidre pla va ser Mataró. Els vidriers mataronins del segle XVI i principis del XVII constitueixen, doncs, un bon exemple d'expansió econòmica i d'herència positiva deixada, en una població de la corona territorial barcelonina que formava part d'un sistema econòmic ben integrat.

4.2.2. La capacitat dels argenters

El cas dels argenters és també molt interessant. En el període 1550-1640 es va multiplicar molt el seu nombre a Barcelona, i els “carrers de l’Argenteria” van passar a ser un dels centres de producció d’objectes d’or o plata més importants d’Europa. Les xifres són prou explicatives. En el període 1510-1539, entraren 0’6 confreres argenters nous per any; durant l’etapa 1540-1549 foren 2’5; i entre 1550 i 1599, 2’7. Es va produir, doncs, un evident canvi de tendència. A més, durant els últims anys del segle XVI (1585-1599), el ritme de noves incorporacions de mestres es va accelerar: 3’3 nous confreres per any.

Interessa especialment fer notar que, sobretot a partir de l’any 1585, els fadrins que començaven a treballar a Barcelona provenien, cada vegada més, d’altres llocs. De Catalunya: Vic, Girona, Mataró, Manresa, Vilanova, Ripoll, Perpinyà, Tarragona, Reus, Cervera, Montblanc, Solsona, Figueres, Olot, Palamós, Tortosa, la Seu d’Urgell, Tremp, Sant Llorenç de Morunys, Sant Pere de Torelló, Sant Esteve de Palautordera, Castelló de Farfanya, Sant Martí de Granera, Santa Coloma de Queralt, Sant Just Desvern, etc. I, molt significativament, de fora de Catalunya: València, Saragossa, Osca, Calataiud, Barbastre, Graus, Cantavella, Pamplona, Tudela, Toledo, Madrid, Medina del Campo, Granada, Lisboa, Porto, Braga, Coïmbra, Novara, Milà, Màntua, Nàpols, Nantes, Anvers, Bretanya, etc.

Un fenomen d’un enorme interès que, per si sol, qüestionaria la idea de decadència econòmica d’aquella etapa històrica.

4.2.3. Transformacions físiques i culturals a Barcelona

L’etapa 1550-1640 va consolidar la part comercial i directora del centre actiu de la ciutat, situada a prop de la Llotja, dels dos carrers dels Canvis i de la plaça del Born. Bona part de dit centre estava consagrat a les destacades botigues de teixits, sempre fonamentals en l’economia urbana. Durant l’etapa següent, a partir dels anys setanta del segle XVII, es va potenciar un nou centre comercial ubicat més a llevant, des de la plaça del Born i en direcció al Pla d’en Llull. Aquest espai es va anar transformant, des del seu caràcter perifèric anterior molt vinculat als oficis del transport, fins assolir una situació de nou centre comercial i director basat en els negocis emergents de les adrogueries i l’aiguardent. El vell centre del tèxtil i el nou de l’aiguardent i l’adrogueria van compartir aleshores l’hegemonia espacial en la direcció de l’economia barcelonina i catalana, en una situació de complementarietat evident, atès que molts mercaders tenien interessos en els dos àmbits de negocis i propietats a les dues àrees urbanes esmentades.

Al final del segle XVII, les adrogueries proliferaren al Born i al carrer que el lligava al Pla d’en Llull: allà es trobaven fins a una vintena d’aquestes botigues. Al mateix temps, però, es donava una dispersió estratègica de les adrogueries a la ciutat. En efecte, més de la meitat d’elles quedaven situades fora de les

zones més intensament comercials, per poder servir tota la ciutat. No faltaren en els espais urbans més destacats des del punt de vista social, com ara el carrer Ample, el carrer de Montcada, la plaça de Santa Anna o el carrer de la Portaferrissa. Es tractava, en efecte, d'establiments que eren, alhora, botigues de primera necessitat i contenidors de productes de qualitat i d'un cert luxe. La seva presència proporcionava, simultàniament, servei i riquesa, funcionalitat i distinció, als espais urbans on se situaven

Al seu torn, el negoci emergent de l'aiguardent també es va deixar notar a llevant de la plaça del Born, al carrer de Bonaire. No es tractava de l'existència d'espais de producció ni de botigues, sinó de la presència dels grans comerciants impulsors de la fabricació d'aiguardent a Catalunya. Molt a prop de la destacada casa on habitaven els holandeses Joan Kies i Arnold de Jager, cònsols d'Holanda a Catalunya i personatges clau en el creixement d'aquest sector de l'economia del país, es van situar altres destacats mercaders, com ara els Mascaró o els Fontaner, que també controlaven en el territori català produccions destacades d'aiguardent destinades a l'exportació.

Un fet, a mig camí entre l'àmbit públic i el privat, va canviar de forma radical l'aspecte físic de Barcelona des del final del segle XVI i l'inici del XVII: la proliferació de balcons, que suposà una singular transformació física i cultural. Es va voler crear obertures grans que deixessin entrar la llum i el sol, i que valoressin millor tant els espais interiors como les façanes. Les estretes finestres gòtiques ja no eren apreciades i les cases passaren a disposar d'un nombre considerable d'obertures grans, sobretot balcons. La importància i la significació d'aquests elements, fins feia poc impensables a la ciutat, es basava també en el seu acurat disseny. Els balcons quedaven protegits per tancaments exteriors d'una gran qualitat, riquesa i complexitat, en forma de petites galeries cobertes que incorporaven ceràmiques vidriades, gelosies molt treballades, corredisses, vidres i encerats.

Altres elements triomfaren a la ciutat de l'inici del segle XVII, i també amb repercussions molt clares en el paisatge urbà. En efecte, Barcelona havia passat a ser una ciutat d'horts i de jardins. En el Raval, a la Fusina, al nord del barri de Sant Pere o al davant de les illes de la Ribera, les grans superfícies vegetals definien el paisatge. A la resta de la ciutat, però, el verd tenia també una presència notable en forma de petits jardins, patis i horts. Aquest conjunt de zones cultivables marcava molt la vida quotidiana. Per descomptat, els horts, dotats d'una o més sínies, subministraven aliments. S'hi trobava una considerable riquesa d'espècies vegetals: a més d'hortalisses, hi creixia una gran varietat d'arbres fruiters, com ara, tarongers, pomeres, pruneres, codonyers, figueres, perers, cirerers, poncemers, atzerolers, albercoquers; i també parres agrasserres i de moscatell.

Els horts, denominats sovint *horts de regalo* o *de recreo*, eren també, però, espais d'oci i, en aquest sentit, incorporaven traçats geomètrics acurats, amb camins ombrívols, fonts, sortidors, llotges, bancs decorats amb ceràmica i gru-

tes, i estaven plens d'una gran varietat de flors locals o arribades de tota Europa. No deu haver res més allunyat de la falsa idea de decadència del període que la varietat de tulipes autòctones que es cultivaven a Barcelona: colomina, amapola, aureola, la reina mera, l'hermosa lletja, pintora, la lluterana, estella matutina, torrada, l'estantinada, la melindrosa, la princesa, la reina d'Hongria, le grand collier, donosa, la belle Bruxelles, goliat, torrada manresana, francesa gallarda, le noble Luis Retifier, la bella tolosana, la preciosa, Castell Rodrigo, la núvia, la persiana, la Lluïssa Nabuco, escura-xemeneies, l'hermosa valenciana, la Tellosa, el sanguinari Roldan, batacula, el rei xic, la duquessa de Savoia, teodora, el cardenal, dobla de cent dobles, trentina de xescaula, escali finis trinis, el gran Tamorlan de Pèrsia.

Els canvis generals en el període van tenir repercussions molt visibles a Barcelona. La ciutat havia passat a ser no tan sols el centre econòmic director del territori català, el lloc al qual la gent d'un amplíssim espai geogràfic estava interessada d'anar-hi a treballar, negociar, vendre o comprar, sinó que, com a resultat i en paral·lel a això, Barcelona va esdevenir també l'espai d'oferta d'una sèrie de serveis que operaven en favor del territori. Era un lloc de pas, visitat en terminis de temps que anaven del molt curt al molt llarg, però un lloc de pas equipat, un centre de serveis assistencials, culturals i d'oci. La ciutat va millorar els serveis propis, es va modernitzar en ser centre territorial i va reforçar una imatge de *capital de Catalunya*, amb un conjunt de trets de capitalitat que van quedar subratllats aleshores.

Un dels canvis més notoris va ser la proliferació de convents. Aquests edificis ocuparen una quantitat creixent d'hectàrees, colonitzaren espais urbans enderrocant cases ja edificades i convertiren la Rambla i el Raval en una àrea en bona part conventual i religiosa. Aquesta transformació, sobretot, va multiplicar l'assistència als necessitats, i de forma tan desmesurada en una ciutat de la mida de Barcelona que només es pot comprendre si la considerem dirigida a una població que es desplaçava a la capital o hi vivia temporalment.

Això també era molt evident en el cas dels hospitals, entre els quals sobresortia l'enorme maquinària de l'Hospital de la Santa Creu. El creixement de les seves capacitats fou espectacular. En efecte, els malalts acollits el 1500 eren 78; el 1539-1540 425; el 1566 arribaren a 1.864; el 1581 a 2.725 i el 1620 a 3.998. En el salt produït entre 1581 i 1620 es va fer evident l'increment del pes dels malalts barcelonins i, sobretot, el dels catalans de fora de Barcelona: els primers passaren de 99 a 433, amb uns percentatges que pujaren del 5'3 al 10'8%; i els segons de 373 a 1.505 (del 20 al 37'6%). Per tant, entrat el segle XVII, l'Hospital tenia una capacitat molt major de servei i una dedicació preponderant als malalts que procedien del territori català. Aquesta orientació no va deixar d'accentuar-se: els catalans no barcelonins suposaren el 50'2% dels malalts el 1640, el 55'7% el 1660, el 56'4% el 1680, el 57'8% el 1700. Atendre alguns milers de persones en una població d'uns 35.000 habitants i suportar una càrrega econòmica de gran magnitud són fets que mostren que

l'Hospital era, en aquest període, no l'hospital de Barcelona, sinó *l'hospital de Catalunya*.

L'obertura dels Estudis Generals el 1537 proporciona una altra visió de la importància de Barcelona com a espai de serveis i de la intensa relació entre la corona barcelonina i la capital. La universitat de la Ciutat Comtal era clarament catalana. A finals del segle XVI i principi del XVII, més del 95% de la població estudiantil de Barcelona provenia de Catalunya. En ella es van formar molts membres de les famílies de comerciants i menestrals del país que van protagonitzar els canvis econòmics en les poblacions en creixement. Molts dels estudiants actuaven com a procuradors dels interessos econòmics que el grup familiar tenia a Barcelona. No ens pot sorprendre, així, l'increment d'estudiants a Barcelona a partir de 1568, coincidint amb l'augment dels intercanvis comercials.

Com a ciutat ben connectada amb el seu territori i amb el món, Barcelona va passar a ser una ciutat d'hostals i tavernes. Aquests establiments, reconeguts com a necessaris, eren temuts pel poder municipal, que els considerava espais de vici. Els *escàndols* augmentaren exponencialment en incrementar-se el nombre de visitants a la ciutat, i les prohibicions i reglamentacions s'anaren repetint, senyal inequívoc que no serviren de res. El nombre d'hostals i tavernes no tan sols no es va limitar, sinó que el seu creixement, paral·lel a la nova situació econòmica i demogràfica, fou espectacular.

Al seu torn, en una ciutat que havia esdevingut centre d'oci, proliferaren també els triquets o espais públics de joc, on es practicaven el joc de la pilota o de la raqueta, el joc de l'argolla, el billar i els jocs de taula. Es tractava d'espais totalment populars i durant el segle XVII funcionaren a Barcelona una trentena d'ells, proporcionalment més que a París.

D'un altre costat, Barcelona era, de forma creixent, una ciutat abocada a la festa i la celebració. Qualsevol raó, religiosa, militar o civil, amb data fixa o no, era bona per omplir els carrers de gent, de llum i de música. En ocasió de les diverses manifestacions festives de carrer, els barcelonins intentaven aconseguir els millors punts de vista per gaudir de l'espectacle. En aquest sentit, la plaça Major i el carrer Ample eren els espais més preuats. Els dies de carnestoltes eren els més populars: no en va, el carnaval de Barcelona era considerat el més destacat de tots.

La música era un element essencial en les festes i celebracions, i la seva importància es reflectia també en la producció de guitarres i de cordes. No ens ha d'estranyar que a les cases de qualsevol nivell social es trobessin sovint guitarres, i que la gent les toqués, amb assiduitat i a tota hora, pels carrers i a les tavernes.

El teatre era un altre element fonamental en aquesta ciutat amb trets de capitalitat, especialment des de la creació, al final del segle XVI, de la Casa de les Comèdies, situada a la Rambla. Acabada la guerra de Secessió, un dels primers edificis reparats fou el d'aquesta institució, ja que les representacions

teatral resultaven del tot imprescindibles per la ciutat i els seus visitants. Mostra el grandíssim predicament del teatre a la ciutat el fet que l'obra representada a la Casa de les Comèdies canviés quasi cada dia, amb sèries de fins a cinquanta peces diferents seguides.

5. L'escala de la botiga i la casa

Un dels trets principals que va caracteritzar el període va ser l'augment de la base de consum: hi va haver cada vegada més gent capaç d'accedir a més productes. Aquest increment es va produir tant per l'evolució positiva a Barcelona, com per la inclusió en el mateix mercat de les poblacions del sistema de ciutats català.

5.1. L'exuberància de les adrogueries

La millora de tot tipus de botigues es va fer evident. Les tradicionals del tèxtil s'enriquieren de manera molt clara, però és el cas de les adrogueries el que proporciona un exemple més palpable de la transformació de les botigues de la capital, paral·lela als canvis en el paper de Barcelona en el país.

Des que la Ciutat Comtal va passar a ser un centre més director i comercial que productiu, l'adrogueria hi va tenir un paper fonamental. Parlar-ne, sobretot a partir de 1670, és fer-ho d'un univers ric i complex, amb una incidència molt notable tant en l'economia com en la vida quotidiana. El col·legi que agrupava els adroguers es definia com col·legi d'adroguers i confiters, assenyalant el doble caràcter de l'ocupació. D'un costat, els adroguers treballaven en el camp de la confiteria, d'un altre, en el terreny ampli de les *drogues*. A més de proporcionar molts productes vinculats a la salut i a la cosmètica, aquesta segona branca resultava clau per fer possible el treball de molts oficis, destacant el conjunt de productes per tintar i acolorir, necessaris pels tintorers, pintors, dauradors, escudellers, etc.

La riquesa de les adrogueries barcelonines, però, era molt més gran. El total de productes diferents que s'hi venia superava els 1.200. L'augment de diversitat va ser evident al llarg del segle XVII, multiplicant-se almenys per 1'5. En elles es venia, en primer lloc, un ampli grup format per les *drogues*, que incloïen les pegues, coles i gomes, que també servien per diversos oficis. En segon lloc, un gran nombre de plantes, flors, arrels, llavors i grans, majoritàriament per a usos medicinals i també per a cosmètica i altres. En tercer lloc, cal parlar del món de la confiteria, dominat pel sucre i la mel, en el qual destacava l'enorme varietat de dolços, i en el qual tenien gran importància els fruits secs. En quart lloc, a les adrogueries es podien adquirir aliments diversos, com ara arròs, farina, fideus, sèmola, cansalada, mantega o sal; amb menció especial a les espècies i a les seves barreges, anomenades *salses*. En cinquè lloc, s'hi podia comprar

un seguit de productes heterogenis, com les *bales d'olor*, les esponges, la cera, la cendra, l'encens o els coets. Finalment, les adrogueries venien un article essencial a l'economia i la vida quotidiana del període: el tabac.

Convé fer notar la gran quantitat de variants que presentaven molts dels productes venuts, quelcom que atorgava a les adrogueries una riquesa evident. Aquesta diversitat, que enriquia tant el món de les drogues com el dels dolços, s'apreciava en les existències de les botigues, on es podien trobar quaranta-cinc varietats de sucre, quaranta-tres classes de confitura, vint-i-una gomes diverses, catorze tipus d'ametlles, catorze de canyella, tretze de brasil, dotze de gingebre, dotze diferents tipus de prunes, onze d'avellanes, deu de peres, arrossos de vuit classes, vuit varietats de pebre, set de sabons, sis de safrans, cinc de poncems o cinc de taronges.

El lloc de procedència dels productes ajuda a entendre la riquesa d'aquest món adroguer, connectat a territoris molt allunyats. Els productes venien de tot Europa, però també d'Àfrica, Àsia i Amèrica. Així, a les adrogueries de Barcelona, clarament cosmopolites, sonaven com a punts de procedència del que s'hi venia noms de llocs ben distants com ara: Alexandria, Borneu, Brasil, Cambodja, Ceilan, Cuba, Damasc, Egipte, Guatemala, Hondures, Índia, Jamaica, Japó, Madagascar, Martinica, Mèxic, Mongòlia, Pernambuco, Perú, Senegal, Síria, Timor, Virgínia o la Xina.

Les importacions creixents d'alguns productes d'adrogueria resultaren notòries. Es va produir al llarg del segle XVII un gran augment de la importació de pebre, canyella, *zumac*, alum, brasil, *indigo*, tabac, sucre i cacau, amb un pes molt gran dels tres últims, quelcom patent en la comparació de les importacions de 1665 i 1695, anys entre els quals augmentaren molt clarament.

Des del punt de vista econòmic destacaren el sucre i el tabac, amb una creixent acumulació a les adrogueries, el descens del seu preu i l'increment de les varietats posades a la venda. El tabac, en especial, va tenir un paper fonamental en l'augment de la potència econòmica dels adroguers a partir dels anys setanta del segle XVII. Les adrogueries passaren aleshores a vendre una àmplia gama de tabacs, cosa que demostra la seva acceptació, els graus de sofisticació del consum i la voluntat de diversificar la procedència per garantir el subministrament.

Així, a les adrogueries de Barcelona es podia trobar: tabac anglès, anglès de llibrets, anglès per picar, blanc, del Brasil, comú de masets petits, de Cuba, de Damasc, esclafat, per esfullar, per esfullar i picar, esfullat, florentí, francès, francès per picar, francès en rulls, de fulla, de fulla francès per picar, de fum del Brasil, de fum francès, de fum dit de Matignon, de fum per picar, de fum en rull de Montauban, de fum dit de Sant Cristòfol, de l'Havana, de llibret, de llibret de fum de Flandes, maltès, maltès sense adobar, de manojos d'Anglaterra, de manojos de l'Havana, de mitja olor, mòlt, d'olor, per picar, picat, en pols, en pols d'Alacant, en pols blanc, en pols de manojos, en pols sense olor, en pols de Sevilla, en pols de València, en rull de França de Clayrà, de Sevilla, de Sevilla de mitja olor, de Sevilla d'olor, de Sevilla de quatre reals,

de Sevilla de setze reals, de Sevilla pur, de Sevilla ordinari en tronc d'Anglaterra, en trossam de Brasil, de Virgínia, Baltasar, de palillos, florentí Brasil, sumonte d'olor de Satalia, de Labrutta, d'Agdes, d'aigües, de Mortendes, etc.

El període 1550-1640, de primer creixement de les adrogueries, havia posat unes bases sòlides sobre les quals es va poder sumar, al final del segle XVII, un altre tipus de negocis desenvolupats pels adroguers. En aquest segon període, els membres més destacats del col·legi i la gran companyia formada per una bona part dels altres foren la punta de llança en alguns dels negocis emergents del final de dita centúria. Aquests tenien a veure amb el comerç amb productes clau como el tabac i el sucre, però també amb altres que quedaven fora del món de l'adrogueria. Al mateix temps que força mercaders entraven en el negoci cada vegada més important del tabac, els adroguers, convertits molts d'ells en negociants destacats, no tan sols potenciaren els nous productes de l'adrogueria, sinó que entraren en el negoci tradicional del teixit i, sobretot, en l'emergent de l'aiguardent.

5.2. La millora dels interiors domèstics

La sensible millora de la qualitat de vida a Barcelona es va deixar notar en els interiors domèstics, sobretot entre els membres del món dels oficis.

La força generalitzada possessió de quadres, un bé perfectament prescindible, és un interessant a considerar. En efecte, l'anàlisi de l'evolució de la seva presència permet confirmar la millora de la qualitat de vida en el decurs del segle XVII i l'inici del XVIII. Abans de 1670, s'hi trobaven, com a mitjana de 9'2 quadres per casa i, a partir d'aquesta data, 19'5. S'havia multiplicat per més del doble, doncs, la presència d'aquests elements en els interiors domèstics. L'evolució de la presència dels quadres durant diverses generacions, en algunes de les cases de l'àrea del jaciment del Born, resulta també prou significativa. En efecte, a la casa dels mercaders Pujol no s'hi trobava cap quadre l'any 1610, però 18 el 1645 i 61 el 1674; a la dels ciutadans honrats Boxadors, s'hi comptabilitzaven 17 quadres l'any 1619 i 34 el 1635; a la dels farmacèutics Mollar, hi havia 10 quadres el 1651 i 34 el 1659.

Pel que fa als miralls, un objecte més rar a les llars i més clarament vinculat a un nivell socioeconòmic alt, l'evolució de la seva presència també resulta prou clara respecte de la millora de qualitat dels interiors domèstics: com a mitjana, les cases tenien, després de 1670, sis vegades més miralls que abans d'aquesta data.

Es constata també, de forma molt evident, un creixement de la presència dels objectes de plata i de les joies a les llars, i un increment de la diversitat dels tipus. Es comprova que entre 1597 i 1660, aquests objectes multiplicaren per 2; entre 1660 i 1690, per 1'5; i entre 1690 i 1714, una altra vegada per 1'5. Per tant, des de l'inici del segle XVII fins a 1714, les peces de plata i les joies passaren a ser, en mitjana, unes cinc vegades més abundants a cada llar barcelonina.

L'anàlisi d'altres elements confirma igualment que en el transcurs del segle XVII la qualitat de la vida quotidiana, analitzada a partir dels interiors domèstics, va anar en clar augment en el conjunt de les llars de Barcelona, i que aquesta millora va repercutir, en especial, en la millora del nivell de la base de la població urbana.

5.3. La indumentària

El terreny de la indumentària és també prou aclaridor. La manera de vestir dels habitants de la capital va anar canviant, com era lògic en una societat oberta i ben connectada amb el món. Es fàcil apreciar, durant el segle XVII, un augment molt considerable dels elements de base utilitzats, amb més de tres-cents tipus diferents de teles en les importacions del final de la centúria. D'una altra part, la presència del negre en el conjunt de la indumentària va disminuir després de 1652 i, en contrast, augmentà molt la diversitat de colors. En paral·lel, les puntes i altres ornaments incrementaren notablement la seva participació en la indumentària del període. Així la nova situació va quedar caracteritzada pel gran nombre de tipus de peces, per la varietat de teixits amb els quals eren confeccionades, i per l'àmplia gamma de colors i la profusió d'ornaments que presentaven.

Tot i que està per fer un treball aprofundit de comparació entre la indumentària catalana i la de la resta de la Península durant el segle XVII i l'inici del XVIII, cal notar que es donaven diferències clares. Val la pena recordar una afirmació que l'historiador Francesc de Castellví va fer en el seu text *¿Qué cosa es la España?:* "Aunque en todo el continente de la España se nombran sus naturales en común españoles, eran y son distintos [...] Eran estas naciones en el continente de la España distintas en leyes, costumbres, trajes e idiomas". En efecte, la indumentària constituïa un dels elements que marcava les diferències.

A la documentació barcelonina del final del segle XVII i l'inici del XVIII, es parla sovint de peces de vestir "a l'espanyola". El pescador Joan Perramon tenia "un vestit negre de pel de camell a la espanyola ab manega de sati"; el mariner Pere Magí BARRIGA, "un vestit de estamenya negrilla a la espanyola, ço es ropilla y balons"; l'adroguer Francesc Anglís, "un vestit de bayeta a la espanyola"; l'adroguer Ramon Mascaró, "dos barrets un a la espanyola y lo altre rodo"; el velluter Ramon Xapellí, "una ropilla y dos balons a la espanyola de moqueals negres"; el baster Salvi Carrer, "un vestit a la espanyola ab manegas y maneguins de tafata".

Com queda de manifest en aquestes cites, l'*espanyola* era una forma de vestir que a Catalunya es percebia com diferent de la pròpia. Les diferències en la indumentària tenien a veure amb diferents factors: una distribució diferent de la riquesa; una concepció no igual de l'ostentació, vinculada entre d'altres coses a papers diferents de les classes socials mitjanes i baixes en els governs municipals; unes tradicions diferents en el vestir i en els gremis implicats; unes

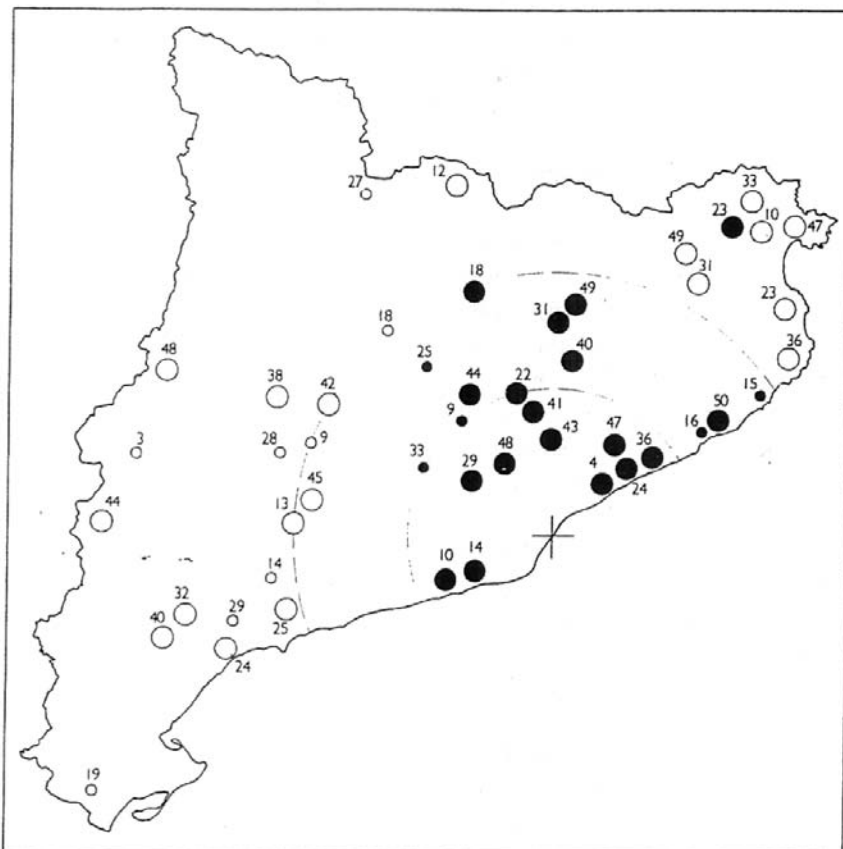
maneres de fer diverses en la confecció de les peces; una presència proporcional distinta dels colors i del negre, etc.

A més, les iniciatives d'aprenentatge impulsades per agents clau com ara Narcís Feliu de la Penya, sumades a la seva privilegiada ubicació geogràfica, van fer de Catalunya un país amb més recepció de les innovacions i les modes produïdes fora de la Península. A partir dels anys seixanta del segle XVII, les companyies que es van crear com a resultat de l'*espionatge* impulsat per Feliu van fabricar escots, tarades, estopes, teles crues, mitges de teler, mitges de seda, mitges *de rodillera*, mitges de tirar... A l'hora, es van perfeccionar i ampliar les tècniques, s'incorporaren innovacions, s'adoptaren formes de fer i s'obriren portes a les noves modes, en bona part per no perdre impuls en relació a la competència europea.

Cal subratllar un fet vinculat a la indumentària que encaixa amb allò que es pot constatar en diversos camps de la producció. Sabem de la importància de la diversitat dels acabats i del seu enriquiment amb diversos elements, entre els quals destacaven els passamans, els galons, els botons i, sobretot, les puntes. Els botons de plata i altres elements similars eren presents en la indumentària dels diversos grups socials, i les puntes apareixien en moltes de les peces de vestir, tant d'home com de dona, també en qualsevol nivell econòmic. Interessa fer notar que es tractava d'una ornamentació poc ostentosa (amb més galons que brodats, per exemple) i, sobretot, assequible a tothom, com ho era també la "nova joieria" que va triomfar a Barcelona al llarg del segle XVII.

Això estava en sintonia amb l'objectiu constatable, ja durant els anys seixanta, d'obtenir peces més lleugeres, variades i barates. I tot plegat tenia a veure amb l'augment constant, durant tota la dissetena centúria, de la capacitat adquisitiva del gruix de la població, que resultava paral·lel a la producció i comercialització de molts productes que quedaven a l'abast de gaire bé tothom.

Cal dir que, en els àmbits de la riquesa i de la diversitat, la indumentària no va constituir un sector diferent dels altres. Els productes posats a la venda a les botigues barcelonines mostraven una riquesa enorme en llur procedència: Catalunya, naturalment, però també Europa (Itàlia, França, Holanda, Anglaterra, Alemanya, etc.) i quasi tota la resta del món. Si en el tèxtil això resultava força evident, cal recordar que molts productes d'altres sectors arribaven en quantitats notables a la capital catalana. A les tarifes del final del segle XVII i l'inici del XVIII s'hi incloïen tota mena d'articles importats: "vanos de tafetà de Nàpols", "cotas de xambre ditas Indianas de Persia finas", "guants de Roma", "rosaris de Brasil", "rellotges de sol de os", "ulleres de Alemanya"... D'una manera semblant, molts elements fets a Barcelona o a la resta de Catalunya eren exportats, en bona part des de la Ciutat Comtal, plenament integrada als circuits comercials de curt, de mitjà i de llarg abast.

Figura 1. Creació del sistema de ciutats català (transformació 1550-1640)

Font de la il·lustració: Garcia Espuche, 1998, p. 35.

S'utilitzen els recomptes de 1553 i 1702, però els canvis en la jerarquia urbana foren sensiblement els mateixos entre 1550 i 1640. L'única anomalia al model de transformació la presenta Figueres, a causa del seu lògic creixement posterior a la guerra de Secesió.

- Cercle petit: poblacions entre les 50 primeres el 1553 i que el 1702 havien baixat entre 5 i 19 llocs a la jerarquia urbana: 3, Lleida; 9, Cervera; 14, la Selva; 18, Solsona; 19, Ulldecona; 27, la Seu d'Urgell; 28, Tàrraga; i 29, Riudoms.
- Cercle gran: poblacions entre les 50 primeres el 1553 i que el 1702 havien baixat 20 o més llocs: 10, Castelló d'Empúries; 12, Puigcerdà; 13, Montblanc; 23, Torroella de Montgrí; 24, Cambrils; 25, Constantí; 31, Banyoles; 32, Falset; 33, Peralada; 36, Palafrugell; 38, Agramunt; 40, Tivissa; 42, Guissona; 44, Serós; 45, Sarraí; 47, Roses; 48, Castelló de Farfanya; i 49, Besalú.
En aquests dos grups, la xifra indica el lloc ocupat el 1553.
- Cercle negre ple petit: poblacions entre les 50 primeres el 1702 i que des de 1553 van pujar entre 5 i 19 llocs a la jerarquia urbana: 9, Manresa; 15, St. Feliu de Guíxols; 16, Blanes; 25, Cardona; i 33, Igualada.
- Cercle negre ple gran: poblacions entre les 50 primeres el 1702 i que des de 1553 van pujar 20 o més llocs a la jerarquia urbana: 4, Mataró; 10, Vilanova i la Geltrú; 14, Sitges; 18, Berga; 22, Moià; 23, Figueres; 24, Arenys de Mar; 29, Esparreguera; 31, St. Hipòlit de Voltregà; 36, Canet; 40, Taradell; 41, Castellterçol; 43, St. Feliu de Codines; 44, Santpedor; 47, Arenys de Munt; 48, Sabadell; 49, Torelló; i 50, Lloret.
En aquests dos grups, la xifra indica el lloc ocupat el 1702.

6. Un país amb bases sòlides

Gràcies a les bases establertes a partir de la segona meitat del segle XVI, Barcelona fou econòmicament dinàmica, ben connectada amb el món, amb una vida cultural intensa i uns graus notables de cohesió social. Aquesta societat, pròspera sense dubtes, va haver de patir, entre 1691 i 1714, l'horror de la guerra. I si va tenir forces per resistir i capacitat per refer-se relativament ràpid després dels fets bèl·lics, va ser precisament pels fonaments posats anteriorment. Per descomptat, aquella societat no necessitava, per seguir avançant, que una suposada racionalització exterior vingués a obrir-li els ulls i a marcar-li, per la força de les armes, la direcció d'un futur millor.

Després dels enderroc de mil cases per fer la Ciutadella, el 17% del teixit urbà barceloní, tan sols el 30 % dels afectats es va quedar a la ciutat. El 70% restant va trobar refugi en alguna de las poblacions del territori proper a la capital. Això encaixa amb tot allò que havia succeït a Catalunya entre 1550 i 1640 i que es va reforçar encara més des dels anys setanta del segle XVII. S'havien posat les bases que van permetre una recuperació relativament ràpida d'una ciutat que va sofrir traumàticament els efectes de la derrota militar. Catalunya i Barcelona eren realitats inseparables, formadores d'un complex sistema de relacions. Parlar de Barcelona era fer-ho de Catalunya. La capital era el centre director, de distribució i de comercialització de l'economia del país i la cúspide del sistema de ciutats català. Des de l'inici del segle XVII, molt més que abans, els barcelonins provenien de tot el territori català, i la majoria d'ells tenia un peu a la capital i un altre a la seva ciutat d'origen. Així, és fàcil entendre que, quan es van produir els enderroc per construir la Ciutadella, molts dels habitants desallotjats anessin a viure a dites poblacions.

Però a més de la capacitat de facilitar la reubicació física dels afectats, allò que resultava més important era que aquestes ciutats concentraven bona part de les activitats econòmiques del país, coordinades en gran mesura des de la capital. A diferència d'allò que havia passat abans de 1550, era més notable la producció dels blanquers de Manresa que la dels barcelonins i més destacada la dels paraires d'Osona que la dels de la Ciutat Comtal, mentre que el vidre que es venia a Barcelona i s'exportava des d'ella es fabricava a Mataró. En el conjunt del país, els terribles efectes de la guerra en Barcelona havien suposat, *tan sols*, la ruïna d'una part relativament petita de la producció global del país, i un contratemps, *només*, pel seu sector director, ubicat a la capital.

Després de la derrota i de la demolició d'una part important de la ciutat, l'economia es va ressentir menys que si Barcelona hagués estat l'espai essencial de producció i la capital d'un país poc dinàmic i mal integrat. Quan va tenir lloc el desastre de 1714, Catalunya era ja, des de feia més d'un segle, un país dotat d'una manera d'ordenar les relacions productives i econòmiques en el territori capaç de ser eficaç en els períodes d'estabilitat i també en els de crisi. Funcionava amb dues cames, imprescindibles les dues per poder avançar: una

era la capital, espai director i de projecció internacional; l'altra, un país organitzat amb la base d'un sòlid sistema de ciutats format per poblacions especialitzades i complementàries. Com ara.

Bibliografia

Les bases documentals d'aquest text i els desenvolupaments amplis dels temes es poden trobar a les següents obres:

AUTORS DIVERSOS (2008-14): Col·lecció *La Ciutat del Born. Barcelona 1700*, Ajuntament de Barcelona. Dirigida per Albert GARCIA ESPUCHE. Dotze volums: *Jardins, jardineria i botànica; Dansa i música; Jocs, triquets i jugadors; Festes i celebracions; Drogues, dolços i tabac; Llengua i literatura; Medicina i farmàcia; Interiors domèstics; Política, economia i guerra; Indumentària; Dret, conflictes i justícia; Les dones*.

GARCIA ESPUCHE, Albert (1989). *La construcció d'una ciutat. Mataró 1500-1900*. Mataró, Editorial Altafulla.

- (1998). *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña 1550-1640*. Madrid, Alianza Editorial.
- (2004). *Barcelona entre dues guerres. Economia i vida quotidiana (1652-1714)*. Vic, Eumo Editorial.
- (2009). *La Ciutat del Born. Economia i vida quotidiana a Barcelona (segles XIV a XVIII)*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- (2010). *Barcelona 1700*. Barcelona, Editorial Empúries.